

Теоретико-методологічні засади психологічної просвіти як напряму діяльності практичних психологів та соціальних педагогів

1. Актуальність психологічної просвіти в сучасному суспільстві

У наш час відбувається бурхливий розвиток психологічної науки, обумовлений різноманіттям теоретичних і практичних завдань, що встають перед нею. Основною метою психології є вивчення законів психічної діяльності, напрямів та закономірностей розвитку особистості. Протягом останніх десятиліть значно розширився фронт психологічних досліджень, з'явилися нові наукові напрями та дисципліни. Змінився понятійний апарат психологічної науки, безупинно з'являються нові гіпотези і концепції, психологія збагачується новими емпіричними даними.

Сфера явищ, досліджуваних психологією, величезна. Вона охоплює процеси, стани і властивості людини, що мають різний ступінь складності – від елементарного відображення окремих ознак об'єкта, що впливає на органи чуття, до боротьби внутрішніх тенденцій особистості. Одні з цих явищ уже досить добре вивчені, а опис інших обмежується лише простою фіксацією спостережень.

Як відомо, минулі десятиліття психологія була переважно теоретичною дисципліною. У наш час її роль у суспільному житті суттєво змінилася. Завдання, вирішення яких вимагає психологічної компетентності, виникають у тій або іншій формі в усіх сферах життя суспільства, визначаючись зростаючою роллю, так званого людського фактора. Найчастіше під "людським фактором" розуміється широке коло соціально-психологічних, психологічних і психофізіологічних властивостей, якими володіють люди і які так чи інакше виявляються в їхній конкретній діяльності [4; 20; 23; 27].

Зростання ролі психології в сучасному житті зумовлює два найважливіші зрушення, які є взаємопов'язаними та взаємообумовленими. По-перше, це озброєння людей необхідною сукупністю психологічних знань, умінь та

навичок, які є важливим компонентом загальної культури особистості та запорукою адекватної адаптації й продуктивної діяльності людини в умовах глобалізаційних процесів. По-друге, психологія дедалі більше перетворюється на особливу професійну практичну сферу, що зумовило створення розгалуженої системи служби практичної психології та соціальної роботи в органах народної освіти, промисловості, державному управлінні, органах внутрішніх справ, медицині, культурі, спорті і т.п. [3; 9; 11; 15; 21; 23; 24; 38; 40] Така служба покликана надати реальну допомогу в розв'язанні найрізноманітніших індивідуально-особистісних і соціально-психологічних проблем. Однією з таких проблем є проблема формування психологічної культури особистості. Відсутність психологічної культури призводить до виникнення стресів, хворобливих станів, криз і навіть катастроф у життєдіяльності як окремих людей, так і суспільства в цілому. Особливого значення психологічна культура набуває в умовах посилення міжетнічної, міжнаціональної і міжнародної напруженості, зростанню ворожості, загрози тероризму, тощо. Очевидно, що ***психологічна культура особистості є однією з необхідних умов адаптації людини до суспільної творчої діяльності та продуктивного саморозвитку.***

Виходячи з базових позицій сучасної психології [26] та напрацювань лабораторії психологічної культури при кафедрі психології Сумського державного педагогічного університету (керівник кандидат психологічних наук, доцент Улунова Г.Є.) можна впевнено стверджувати, що ***психологічна культура особистості являє собою складну інтегративну властивість особистості, яка забезпечує своєчасне й оптимальне вирішення всіх повсякденних і професійних питань психологічного змісту, що базується на щирій спрямованості на людину і глибокій переконаності в цінності людської особистості й значущості всіх її проявів.*** [29; 30; 31; 36; 37]

Враховуючи те, що найважливішим показником наявності психологічної культури є ствердження в діяльності цінності і значущості людської особистості, можна вважати, що структура психологічної культури

аналогічна структурі переконання як мотиву поведінки. Відповідно до цього, **в структурі психологічної культури слід розрізняти три компоненти: когнітивний, емотивний і конативний.** Представимо стисло зміст цих компонентів.

1. **Когнітивний компонент психологічної культури:** володіння науковими психологічними знаннями, що відповідають сучасному стану психологічної науки; вміння ефективно використовувати наявні психологічні знання; вміння здобувати нову психологічну інформацію.

2. **Емотивний компонент психологічної культури:** глибокі й різноманітні вищі почуття, що виникають при сприйнятті й усвідомленні людської особистості; щира повага до людської гідності, до проявів індивідуальності людини; глибокий і змістовний інтерес до людей і самого себе; різноманітність і глибина емоційного компонента самопрезентації і самореалізації.

3. **Конативний компонент психологічної культури:** активне ствердження в діяльності і спілкуванні цінності та гідності людської особистості; вміння продуктивно розв'язувати ситуації із психологічним змістом, як у професійній діяльності, так і в особистісному спілкуванні; володіння навичками психологічних дій з адекватного розумінню інших людей і самого себе; потреба й вміння підвищувати рівень власної психологічної культури.

Ці елементи і визначають напрями формування психологічної культури особистості, дослідження якої на сьогодні є досить актуальною психолого-педагогічною проблемою [10; 12; 13; 16; 19; 32 – 35; 39]. Одним із вирішальних факторів формування такої культури є психологічна просвіта як один з напрямів діяльності у сфері практичної психології та соціальної педагогіки.

Ми вважаємо, що **психологічна просвіта становить собою складну інтегративну систему широкого соціального та організованого**

психолого-педагогічного впливу на особистість, результатом якого стає формування її психологічної культури [29; 30; 31; 36; 37].

На наш погляд, в психологічній просвіті необхідно виокремлювати **чотири** взаємозалежних й взаємообумовлених **рівня**: широкий соціальний, широкий та вузький педагогічний і конкретно-професійний [29; 30; 31]. На **широкому соціальному рівні** психологічна просвіта являє собою оволодіння особистістю психологічним компонентом соціально-історичного досвіду в результаті дії як стихійних, так і організованих факторів. На **широкому педагогічному рівні** психологічна просвіта – це спеціально організоване формування психологічної культури особистості – як дітей, так і дорослих. На **вузькому педагогічному рівні** психологічна просвіта становить собою спеціально-організовану навчально-виховну роботу з формування психологічної культури підростаючого покоління. На **конкретно-професійному рівні** психологічна просвіта одним із напрямків діяльності практичних психологів, зокрема – працівників психологічної служби в системі освіти.

Психологічна просвіта, як і будь-яка інша навчально-виховна, просвітницька робота, у першу чергу передбачає з'ясування питання про її теоретико-методологічні засади. По відношенню до психологічної просвіти можна впевнено стверджувати, що **теоретичну та практичну основу психологічної просвіти становить методика навчання психології**.

Методику навчання навчальній дисципліні розглядають як педагогічну дисципліну і тому часто визначають як конкретну дидактику. Об'єктом дослідження методики навчання навчальній дисципліні є процес навчання цієї навчальної дисципліни, а предметом – зв'язок і взаємодія в цьому процесі викладання і навчальної діяльності. Вивчаючи різні форми цієї взаємодії, методика навчання навчальній дисципліні розробляє і пропонує педагогу певні системи навчальних і виховних впливів. Ці форми і системи знаходять своє конкретне вираження в змісті освіти, втіленому в програмах і підручниках з кожної навчальної дисципліни і реалізуються в методах,

засобах і формах організації навчання. Виходячи з цього, педагогіка і методика навчання співвідносяться як родове і видове поняття. Перша визначає загальні закономірності навчання і виховання, а друга інтерпретує їх стосовно певної навчальної дисципліни.

Таким чином, методика навчання психології є досить самостійним напрямом психолого-педагогічних знань, що виник внаслідок інтеграційних процесів як у сфері власне психології, так і у її взаємодії з педагогікою. Виходячи зі сказаного, можна стверджувати, що *методика навчання психології – це наука про психологію як навчальну дисципліну і закономірності процесу навчання психології різних вікових та професійних груп*. Об'єктом методики навчання психології є процес навчання основам психологічної науки, а предметом – організаційні форми, методи, прийоми, засоби, що забезпечують зв'язок і взаємодію в цьому процесі діяльностей викладання і навчання.

Таким чином, по відношенню до психологічної просвіти методика навчання психології виступає як її своєрідна "стрижньова основа". Однак, урахувуючи виділені рівні психологічної просвіти, їх співвідношення між собою та з методикою навчання психології, звичайно, з певною часткою умовності, може бути подане у вигляді дитячої іграшки "піраміда", але в якій всі її "кільця" (рівні психологічної просвіти) не тільки нанизані на "стрижень" (методику навчання психології), а й взаємно проникають одне в одного.

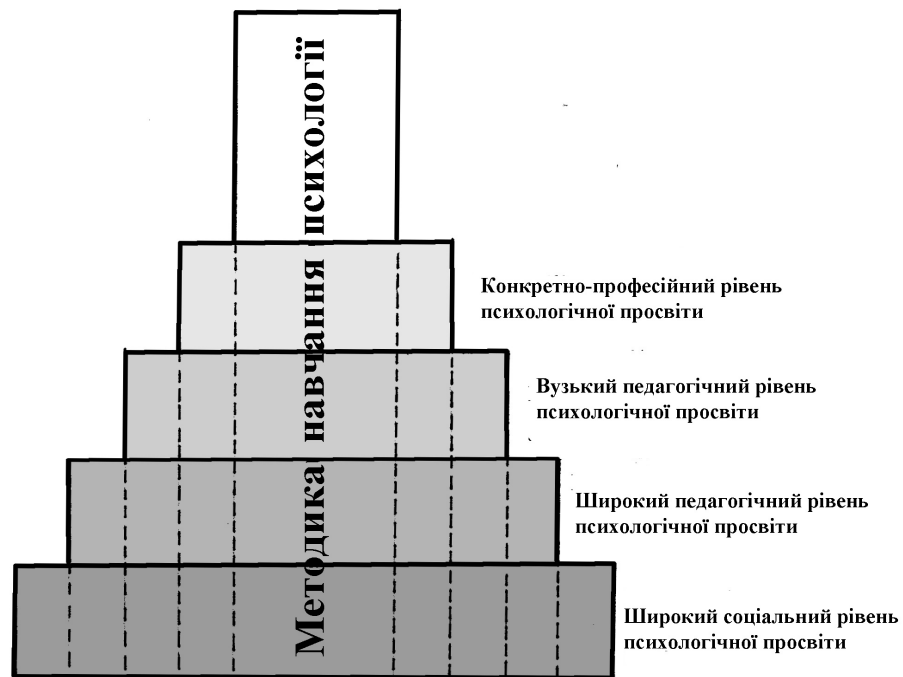


Рис. 1. Співвідношення рівнів психологічної просвіти та методики навчання психології

Методика навчання будь-якій навчальній дисципліні і психології в тому числі постійно шукає відповідь на *три найважливіші запитання*: для чого вчити (цілі навчання), чому вчити (зміст навчання), як вчити (форми, методи, прийоми і засоби навчання). Ці запитання постійно знаходять відповіді, які в міру наукового прогресу постійно застарівають, і запитання виникають знову. Однак, відповіді на ці запитання в першу чергу залежать від вихідних теоретико-методологічних позицій, які прийнято представляти у вигляді певних принципів навчально-виховної та, ширше, просвітницької роботи.

2. Принципи навчання психології, як базові засади психологічної просвіти

Ефективна організація і продуктивне здійснення будь-якої діяльності, зокрема педагогічної, значною мірою залежить від того, як у цій діяльності реалізуються, моделюються основні її закономірності – об'єктивні, стійко повторювані зв'язки. Проте кожен закономірність необхідно якось подати. Для цього саме й служать принципи. У найбільш загальному вигляді *принцип* визначають як *основне, вихідне положення* певної науки, теорії,

вчення, світогляду, теоретичної програми, політичного устрою, практичної діяльності. Як теоретичне положення принцип формулюється на основі виявленої закономірності, що фіксує інваріантні характеристики, істотні, необхідні і стійкі зв'язки діяльності.

Стосовно процесу навчання поняття принципу тлумачиться в різних аспектах: з теоретичного погляду його можна трактувати як деяке узагальнююче абстрактне положення, що застосовується до всіх явищ, охоплених дидактикою, а з практичного – як певні вказівки до педагогічної дії, як своєрідні норми практичної діяльності [1; 2; 5 – 8; 14; 17; 18; 25; 28]. Принципи навчання виникли з досвіду і забезпечують можливість відтворювати, перетворювати й удосконалювати існуючу педагогічну практику. Отже, принципи навчання забезпечують практичне використання законів і закономірностей, тому їх часто образно називають мостом, що з'єднує теоретичні психолого-педагогічні поняття з педагогічною практикою. Виходячи з наведеного, **принципи навчання слід розглядати як керівні ідеї, що визначають зміст, організаційні форми і методи процесу навчання відповідно до його загальних цілей і закономірностей.**

Зважаючи на те, що навчання – явище складне і багатогранне, Н.О. Лизь виділяє кілька рівнів принципів навчання залежно від того, на яких закономірностях вони ґрунтуються [17]. Дещо уточнюючи цей підхід, ми вважаємо за необхідне розділяти **чотири рівні** принципів навчання психології: **методологічний, загально-педагогічний, дидактичний, методичний**, які ієрархічно взаємопов'язані. Співвідношення закономірностей навчально-виховного процесу, його принципів та правил педагогічної діяльності представлено на рис. 2.

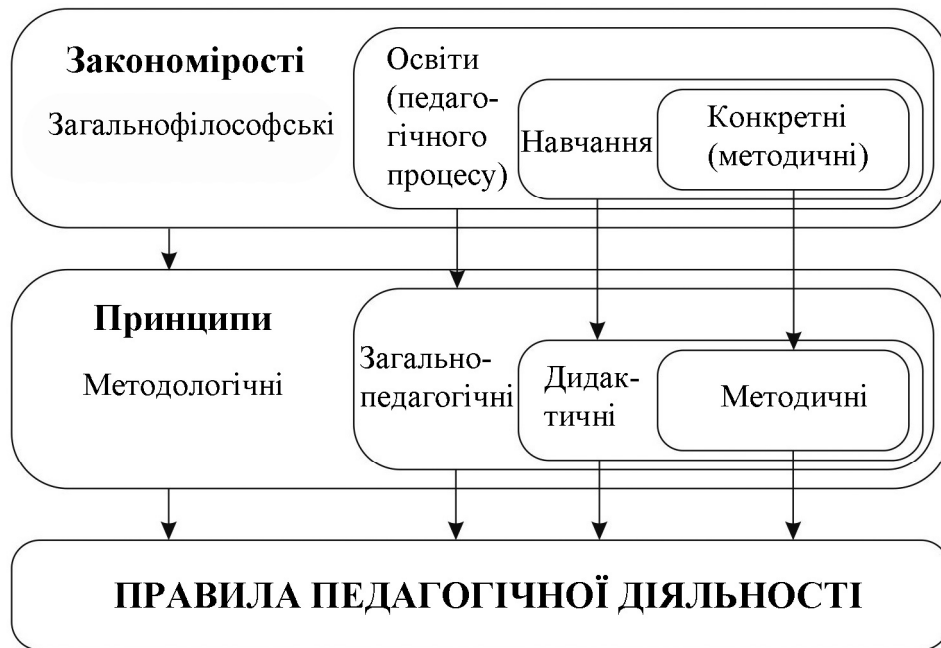


Рис. 2. Рівні принципів навчання психології

Однак, на наш погляд, крім рівня принципів, необхідно розглядати й сфери їх реалізації, які представлені *змістом* і *способами організації* навчально-виховного процесу.

Принципи навчання, незважаючи на їх фундаментальність і широту реалізації, – явище динамічне та варіативне, що відображає цілі навчання та дидактичну концепцію його організації, а також залежить від типу навчального закладу. У сучасній дидактиці є як класичні принципи, так і принципи, розроблені останніми десятиліттями. Над проблемами класифікації принципів навчання працювали багато відомих педагогів та методистів М.О. Данилов, Б.П. Єсіпов, Ш.І. Ганелін, Л.В. Занков, С.П. Баранов, В.В. Краєвський, М.Н. Скаткін, І.Я. Лернер, С.О. Шапоринській, І.П. Підласий, В.М. Буренко, М.М. Фіцула, В.І. Бондар, В.М. Галузинський, М.Б. Євтух, П.І. Підкисистий, Д.С. Мазух, Н.І. Опанасенко, С.С. Пальчевській, З.І. Слєпкань та багато інших. В галузі методики навчання психології питання принципів викладання розглядалися в роботах І.В. Дубровиної [9; 10; 23;] І.В. Вачкова [4; 5], М.Р. Бітянової [3],

В.С. Герасимової [6], В.М. Карандашева [14], Б.Ц. Бадмаєва [1], Н.О. Лизь [17], М.В. Попової [22], В.Я. Ляудіс [18]. Узагальнюючи їхні підходи, ми вважаємо за доцільне представити систему принципів навчання психології як навчальної дисципліни професійно-практичного циклу підготовки студентів у вищому навчальному закладі (у вигляді табл. 1.), яку слід розглядати як базову тому, що саме в цьому варіанті викладання психології реалізується в найбільш повному і розгорнутому вигляді. У цій таблиці принципи навчання психології представлені в залежності від їх рівня (методологічний, загальнопедагогічний, дидактичний, методичний) та сфери реалізації (по відношенню до змісту та по відношенню до способів організації навчально-виховного процесу). Залежно від специфіки навчання психології в навчальних закладах інших рангів і в межах інших циклів професійної підготовки ця система принципів може (і повинна) змінюватися й за співвідношенням ступеня проявів принципів та за їхньою конкретною наповненістю.

Система принципів навчання психології в циклі професійної та практичної підготовки студентів ВНЗ

Рівень	Принцип		
	щодо змісту навчально-виховного процесу	щодо способу організації навчально-виховного процесу	
Методологічний	<ul style="list-style-type: none"> • Світоглядної інтерпретації знань • Вказівки на шляхи розвитку науки і практики • Аналізу засобів і прийомів вирішення наукових і практичних завдань 	<ul style="list-style-type: none"> • Орієнтації на чіткість і прозорість постановки проблеми • Опису й оцінки діяльності дослідника і практика 	<ul style="list-style-type: none"> • Стимулювання студентів до самостійної наукової та практичної діяльності
Загально-педагогічний	<ul style="list-style-type: none"> • Відповідності змісту освіти вимогам розвитку суспільства, науки, культури і особистості • Наступності навчання на різних рівнях • Відповідності основних компонентів освіти базовій структурі особистості 	<ul style="list-style-type: none"> • Гуманістичної орієнтації освіти • Естетизації життя особистості • Зв'язку навчання з життям, практикою • Врахування вікових та індивідуальних особливостей студентів • Розвивального характеру навчання. 	<ul style="list-style-type: none"> • Навчання і виховання в колективі • Навчання і виховання шляхом організації та управління активною діяльністю
Дидактичний	<ul style="list-style-type: none"> • Науковості • Єдності і оптимального співвідношення 	<ul style="list-style-type: none"> • Наочності • Доступності • Проблемності 	<ul style="list-style-type: none"> • Свідомості і активності • Міцності засвоєння

	теоретичного та емпіричного знання		змісту освіти
	<ul style="list-style-type: none"> • Системності 		<ul style="list-style-type: none"> • Інформатизації навчання
Методичний	<ul style="list-style-type: none"> • Єдності предметно-орієнтованого та особистісно-орієнтованого навчання психології 	<ul style="list-style-type: none"> • Саморозвитку студентів • Інтеграції навчання з діагностичною, корекційною та профілактичною роботою 	<ul style="list-style-type: none"> • Мотиваційної готовності аудиторії • Співробітництва • Толерантності • Невтручання у внутрішній світ студентів

Розглянемо коротко наведені в таблиці багаторівневі принципи навчання психології стосовно різних аудиторій: учнів, студентів, слухачів.

1. Методологічні принципи:

- **світоглядної інтерпретації знань** – орієнтований на засвоєння нових психологічних знань у нерозривному зв'язку з вже наявними і їх теоретичне обґрунтування. Цей же принцип вимагає "не замітати сміття під килим", тобто не замовчувати наявність поки ще непояснених, дивних і складних психічних явищ (наприклад "віщих снів" або телекінезу);

- **вказівки на шляхи розвитку науки і практики** – віддзеркалює специфічну позицію психології як науки і, відповідно, різного типу психологів. Психологію багато професіоналів розуміє і розвиває як гуманітарно-філософську науку (є навіть термін "рефілософізація психології"), а інші психологи в першу чергу вбачають і розвивають в ній експериментально-дослідницьку складову. Перспективи розвитку системи психологічних служб так само прогнозуються неоднозначно і в позитивному і в негативному аспекті. У навчанні психології ця ситуація вимагає свого відображення;

- **аналізу засобів і прийомів вирішення наукових і практичних завдань** – передбачає розкриття специфіки проблематики, теоретичних підходів і практичних рекомендацій з позицій різних течій сучасної теоретичної (біхевіоризму, гуманістичної психології, психоаналізу, особистісно-діяльнісного підходу і т.д.) і практичної психології (НЛП, коучинг, теппінг-стратегії і т. ін.)

- **орієнтації на чіткість і прозорість постановки проблеми** – вимагає співвіднесення постановки проблеми з основоположними теоретичними позиціями вітчизняної психології. Так, наприклад, з позицій прийнятої матеріалістичної концепції було б некоректним, навіть для організації творчої дискусії, формулювати в навчанні таке запитання: "Яку роль у формуванні мислення людини має космічний розум?";

- ***опису та оцінки діяльності дослідника і практика*** – відповідно до цього принципу у викладанні психології слід враховувати й розглядати особливості особистості самого психолога-дослідника в контексті його взаємодії з учнем, студентом, слухачем, клієнтом, їх взаємного впливу та особливостей взаєморозуміння;

- ***стимулювання тих, хто навчається до самостійної наукової та практичної діяльності*** – передбачає не тільки необхідність залучати учнів, студентів, слухачів до самостійної творчої наукової діяльності, а й містить вимогу до викладача психології не обмежуватися лише відомими й загальноприйнятими науковими теоріями та практичними техніками, що затвердилися, а "розширювати горизонти" поінформованості тих, хто навчається щодо сучасних і перспективних напрямів теоретичної психології та практичних підходів.

2. Загально-педагогічні принципи:

- ***відповідності змісту освіти вимогам розвитку суспільства, науки, культури й особистості*** – передбачає введення в зміст загальної освіти не тільки традиційно необхідних знань, умінь і навичок, а також і тих, які відображають сучасний рівень розвитку соціуму, наукового знання, культурного життя, орієнтовані на їх прогресивні зміни й забезпечують можливості особистісного зростання. У навчанні психології це завдання формування високої психологічної культури сучасної людини;

- ***наступності навчання на різних рівнях*** – забезпечує єдність і логічний взаємозв'язок змісту навчання психології на різних етапах освітнього процесу. Відповідно до вікових, соціальних та професійних особливостей тих, хто навчається і цілей навчання їх психології зміст навчання може бути побудований в кілька "циклів", коли певні поняття розглядаються центрично з поглибленням їх змісту. Крім того, необхідно забезпечувати взаємозв'язок і поступовий розвиток методів навчання, які передбачають збагачення й удосконалення сучасних активних та інформаційних методів;

• **відповідності основних компонентів освіти базовій структурі особистості** – принцип цілісності, або єдності раціонального та емоційного оскільки він вимагає здійснення комплексного впливу на всю особистість у цілому, в єдності її основних структурних утворень: інтелектуальних, емоційних, поведінкових. Відповідно до цього принципу навчання може бути ефективним тільки в разі якщо ті, хто навчається, усвідомлюють цілі навчання, необхідність вивчення даного предмета, його особистісну або професійну значущість, виявляють усвідомлений інтерес до знань. У той самий час цей принцип вимагає активізації в процесі викладання психології і безпосередньої захопленості та зацікавленості учнів, студентів, слухачів їхньої емоційної реакції на одержувану інформацію і набуті вміння.

• **гуманістичної орієнтації освіти** – базується на особливому ціннісному ставленні до людини, повазі її особистості та індивідуальних особливостей, вірі в її здібності і можливості, опорі в навчально-виховному процесі на кращі прояви людини. Цей принцип також спрямований на зміст навчання психології, пов'язаний зі створенням умов для активного творчого та практичного засвоєння учнями, студентами, слухачами психологічного компоненту загальнолюдської культури. Власне виховний ефект цього принципу полягає в спрямованості на формування внутрішнього багатства особистості, високого рівня розвитку духовних потреб і здібностей, а також інтенсивності їх прояву в соціальній практичній діяльності людини;

• **естетизації життя особистості** – винятково важливий принцип, який полягає в орієнтації на організацію всього стилю життя і діяльності людини на ідею краси, розвитку та збагачення її емоційної сфери. Конкретним виявом цього принципу є вимога формування в тих, хто навчається, естетичного ставлення до дійсності, зокрема до виявів людської особистості й міжособистісних відносин;

• **зв'язку теорії з практикою.** Перебільшити значущість цього принципу практично неможливо, тому що, дійсно, психологія – це "наука про себе". Цей принцип полягає в тому, що психологічні поняття і закономірності

повинні пояснюватися та ілюструватися не тільки результатами наукових досліджень, а й прикладами з реального життя, з якими стикаються ті, хто навчається. Важливо, щоб їм була зрозуміла практична застосовність і користь психологічних знань у повсякденному житті й професійній діяльності, на підставі чого має формуватися прагнення використовувати набуті знання у вирішенні практичних завдань пізнання інших людей, самопізнання й саморозвитку;

- ***урахування вікових та індивідуальних особливостей тих, хто навчається*** – один із найбільш відомих і таких, що не викликають сумнівів, принципів. Передбачає максимальне врахування рівня актуального розвитку учнів, студентів, слухачів, їхніх нахилів, здібностей, інтересів, характеру, особливостей самосвідомості та соціально-психологічних характеристик особистості. Однак, якщо у викладанні інших навчальних предметів цей принцип у першу чергу орієнтований на методи і засоби процесу навчання, то в навчанні психології він реалізується і через його цілепокладання та визначення змісту;

- ***розвивального характеру навчання***. Принцип впливає з відомої закономірності випереджаючого навчання, яке є основним чинником психічного розвитку (Л.С. Виготський). У результаті вивчення курсу психології, особливо в середній школі, головну цінність являє не стільки знання психологічних теорій, понять, закономірностей, скільки розвиток кращого розуміння учнів внутрішнього світу інших людей і самих себе; оволодіння продуктивними прийомами самопізнання і саморозвитку, а також створення гармонійних відносин з іншими людьми;

- ***навчання і виховання в колективі*** – вимагає органічної інтеграції індивідуальних, групових і колективних форм організації навчання. У навчанні психології цей принцип має особливе значення, по-перше, тому що різнобічна освіта й виховання особистості можливі винятково в умовах колективної діяльності, яка є для тих, хто навчається, своєрідною моделлю суспільства і, відповідно, умовою накопичення соціального досвіду. І, по-

друге, поза колективною діяльністю неможливе результативне формування соціально-психологічних знань і навичок міжособистісної комунікації. (Нагадаємо, що колектив – не будь-яка група, а група, що має позитивну соціальну спрямованість спільної діяльності та досягла найвищого рівня розвитку і, зокрема, згуртованості);

- **навчання і виховання шляхом організації та управління активною діяльністю** – впливає з базової закономірності розвитку особистості в діяльності. У процесі навчання психології саме цей принцип орієнтує на максимально широке застосування методів і прийомів, що моделюють різноманітні життєві і професійні ситуації, які учням, студентам, слухачам, необхідно вирішити через систему активних дій.

3. Дидактичні принципи:

- **науковості** – вимагає, щоб навчальний матеріал, який викладається, відповідав сучасним досягненням науки і не суперечив об'єктивним науковим фактам, теоріям, закономірностям. У навчанні психології цей принцип має особливе значення, оскільки, по-перше, сучасна психологія характеризується наявністю значної кількості дуже різних напрямів, які розглядати теоретично і практично використовувати припустимо тільки за умови розуміння їхньої методологічної основи. А, по-друге, тому, що останнім часом з'явилося дуже багато різноманітних "навколонаукових" психологічних видань, написаних у кращому разі на основі знань життєвої психології, а найчастіше – на рівні парapsихології або езотеричних та містичних уявлень. У таких книгах нерідко в захоплюючій формі викладаються недостовірні або недостатньо доведені знання. Дотримання принципу науковості при навчанні психології означає, що інформація, яка повідомляється учням, студентам, слухачам, має бути достовірною й доказовою, а у випадку з невирішеністю в науці певного питання чи існування декількох на нього поглядів (підходів, теорій) про це так само обов'язково повідомити тим, хто навчається;

- **єдності і оптимального співвідношення теоретичного та емпіричного знання.** Відповідно до цього принципу в навчанні психології повинні оптимально поєднуватися, опис теоретичних ідей, їх логічне обґрунтування та конкретні емпіричні факти, на які вони спираються, окремі приклади, які їх ілюструють. На жаль, саме у викладанні психології часом можливе "кидання в крайності": подекуди викладач (а часом і підручник) надмірно захоплюється теоретичними міркуваннями, які не підкріплює конкретними фактами і прикладами. Така ситуація суттєво ускладнює сприйняття психологічної інформації та створює хибне уявлення про психологію як про винятково суху, затеоретизовану й відірвану від життя науку. Іншою же крайністю може бути надмірне захоплення викладача описом різноманітних життєвих випадків, цікавих психологічних досліджень, експериментів, прикладів з практичної психології без розгляду психологічної теорії, яка лежить в їх основі. Сприймати психологічну інформацію в цьому випадку, природно, легше і "веселіше", але неминує виникнення ставлення до психології як до збірки цікавих та кумедних історій;

- **системності.** Іноді цей принцип називають принципом внутрішньооб'єктних і міжпредметних зв'язків тому, що він вимагає поступового, логічно послідовного "розгортання" навчального змісту. При цьому показується взаємозв'язок один з одним різних психологічних теорій, понять і закономірностей. Матеріал, що вивчається, поділяється на логічні розділи і теми, встановлюються порядок і методика роботи з ними, у кожній темі виділяються змістовні центри, основні поняття, ідеї, структурується матеріал заняття, встановлюються зв'язки між теоріями і фактами. Ці взаємозв'язки і конкретні психологічні факти доповнюються, конкретизуються і розвиваються з допомогою змістовних міжпредметних зв'язків.

- **наочності.** Традиційна інтерпретація цього принципу полягає у використанні при навчанні образів зорового відчуття і сприймання, оскільки зорове надання інформації є більш містким і тому сприяє кращому

розумінню матеріалу. Проте в процесі навчання психології, по-перше, необхідно звернення й до образів інших модальностей (слухової, тактильної, кінестезичної). А, по-друге, наочним у навчанні може бути і слово, що особливо актуально в психології, де вдало наведений приклад, звернення до власного життєвого досвіду учнів, студентів, слухачів, опис конкретної ситуації можуть стати потужним засобом забезпечення і кращого засвоєння нового теоретичного матеріалу і активізації інтересу до психології;

- **доступності.** Цей принцип певною мірою є інтегративною конкретизацією принципів урахування вікових й індивідуальних особливостей та принципу системності. Відповідно до нього, з одного боку, необхідне співвіднесення змісту і методів навчання з типом учнів, студентів, слухачів, їх освітніми намірами, віковими особливостями, рівнем їх розвитку, а з іншого – необхідно переходити від простого до складного, від легкого до важкого, від відомого до невідомого. Очевидно, що одні й ті самі психологічні питання повинні викладатися по-різному, з опорою на різну базу знань та інтересів: учням загальноосвітніх шкіл, студентам середніх спеціальних навчальних закладів, студентам вищих навчальних закладів різних спеціалізацій і студентам – майбутнім практичним психологам;

- **проблемності.** Цей принцип спрямований в першу чергу на підвищення пізнавальної активності та стимулювання пізнавальної мотивації тих, хто навчається. Принцип проблемності вимагає при організації процесу навчання зміст навчального матеріалу не підносити учням, студентам, слухачам у готовому для запам'ятовування вигляді, а подавати в складі проблемного завдання як невідоме шукане, яке може ставати відомим і засвоюватися учнями тільки в результаті їх власної пошукової розумової діяльності;

- **свідомості і активності.** Цей принцип містить дві взаємозалежні складові. З одного боку, ефективне засвоєння тими, хто навчається, знань відбувається тільки в тому разі, якщо вони виявляють самотійну активність у навчанні, тому в навчанні психології необхідно максимально використовувати можливості різноманітних активних методів (діалогічних,

проблемних, інтерактивних, практичних, тренінгових). А з іншого боку слід, по можливості повно враховувати індивідуальні потреби учнів, студентів, слухачів у психологічній інформації і всіма способами намагатися її задовольнити. Активні методи навчання забезпечують максимальний ефект саме тоді, коли вони застосовуються "у відповідь" на пізнавальні потреби тих, хто навчається;

- **міцності засвоєння змісту освіти.** Традиційний принцип, по суті не потребує особливих коментарів: на кожному рівні навчання в будь-якій сфері педагоги прагнуть забезпечити формування в тих, хто навчається глибоких, змістовних, дієвих знань, що тривало зберігаються. У навчанні ж психології ці стійкі позитивні зміни в інтелектуальній сфері обов'язково повинні поєднуватися зі збагаченням і розвитком особистісних якостей учнів, студентів, слухачів. У певному сенсі можна стверджувати, що в навчанні психології "міцність" набутих тими, хто навчається, знань визначається впливом цих знань на їхні особистісні характеристики. Це особливо актуально для навчання психології в середній школі;

- **інформатизації навчання** – один із сучасних принципів навчання, що є відображенням широкого впровадження в навчально-виховний процес найрізноманітніших форм і методів комп'ютеризації, насичення освітнього середовища сучасними інформаційними продуктами, засобами і технологіями.

4. Методичні принципи:

- **єдності предметно-орієнтованого й особистісно-орієнтованого навчання психології** – є визначальним для навчання психології. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, психологія має свій специфічний предметний зміст, тому вона повинна вивчатися об'єктивно і неупереджено, а, з іншого боку, предмет цієї науки особистісно значущий для того, хто навчається, у якого виникає потреба віднести одержувані знання до себе, застосувати їх з метою самопізнання. Цей принцип повинен дотримуватися при навчанні психології

як загальноосвітнього предмета, а при вивченні окремих психологічних дисциплін у навчальних закладах різного рівня та спеціалізації акценти можуть розставлятися інакше;

- **саморозвитку тих, хто навчається.** Цей принцип по суті, є логічним продовженням попереднього, але він настільки важливий, що вимагає особливої уваги. Зміст і методи навчання психології мають бути максимально орієнтовані на збагачення знань учнів, студентів, слухачів про себе, стимулювання їхньої рефлексивної та саморозвивальної діяльності.

- **інтеграції навчання з діагностичною, корекційною та профілактичною роботою** – впливає з особливостей навчального предмета психології та узагальнює багато з розглянутих вище принципів. Навчання психології має бути орієнтоване не тільки на озброєння учнів, студентів, слухачів певними психологічними знаннями, вона повинна допомагати їм у самопізнанні, (що вимагає застосування психодіагностичних процедур) і сприяти психологічному здоров'ю та благополуччю (це забезпечують елементи корекційних та психопрофілактичних практик);

- **мотиваційної готовності аудиторії** – досить специфічний принцип, який полягає в тому, що навчання психології, як і будь-якого іншого предмета, вимагає наявності в тих, хто навчається необхідної навчальної мотивації. Однак при цьому викладачеві психології необхідно чутливо реагувати і на "поточну" мотивацію учнів, студентів, слухачів. Тобто, якщо в процесі навчання в них з якихось обставин активізувалися певні мотиви вивчення психології, треба оперативно змінити попередні плани й задовольнити ці мотиви. Наприклад, якщо після заняття з психології з школярами або студентами передбачається якась відповідальна і хвилююча контрольна робота, то є сенс на занятті провести обговорення питання подолання тривожності та мобілізації внутрішніх ресурсів психіки.

- **співробітництва** – практично вирішальний принцип викладання психології. Без організації вільної, природної, доброзичливої атмосфери спілкування та продуктивної творчої взаємодії тих, хто навчається з

викладачем і з навчальною групою ефективно навчання психології практично неможливе. Якщо цей принцип не виконується, то навчання перетворюється на механічне заучування тими, хто навчається складних і незрозумілих текстів;

- **толерантності** – принцип, що відображає загальну гуманістичну спрямованість педагога. Відповідно до цього принципу викладачеві психології необхідно щиро вірити в цінність і значущість особистості кожного учня, студента, слухача, приймати всіх такими, якими вони є, виявляти до всіх терпіння й доброзичливість;

- **невтручання у внутрішній світ тих, хто навчається.** Цей принцип певною мірою продовжує і поглиблює попередній та вимагає від педагога високих етичних якостей. У навчанні психології, особливо в середній школі, неможливо не торкатися до духовного світу тих, хто навчається, адже саме їх особливості вивчаються й аналізуються. Однак при цьому пряме втручання у внутрішній світ учнів, студентів, слухачів, критика їхніх індивідуальних особливостей і тим більше обговорення перед групою неприпустимі. Так само неприпустимим є маніпулювання даними спостережень і психодіагностики, які отримані викладачем у процесі навчання. Цей принцип вимагає безоцінного прийняття особистості тих, хто навчається, щирої поваги їх автономності, визнання права на власний вибір та самостійні рішення.

Реалізацію педагогічних принципів часто пов'язують з так званими правилами педагогічної діяльності, які розкривають окремі аспекти застосування того чи іншого принципу навчання. Такі правила – це конкретні вказівки вчителю про те, як потрібно чинити в типовій педагогічній ситуації. Правила не тільки впливають з принципів, але є узагальненням практичного досвіду багатьох поколінь вчителів. Зазвичай правила мають форму поради-нагадувань вчителю про те, що потрібно робити для максимально повного виконання вимог принципу. Відповіді на питання, як діяти, вони майже не містять, що обумовлює творчий характер їх застосування.

Наприклад, з метою реалізації вимог принципу науковості варто використовувати такі правила:

1. Повідомляйте учням лише науково достовірні знання.
2. Показуйте шляхи і засоби наукових пошуків.
3. Систематично інформуйте учнів про нові наукові надбання в різних галузях наук.
4. Розкривайте перед учнями технологію і техніку наукових досліджень.
5. Знайомте учнів із науковою термінологією, пояснюючи етимологічну сутність нових дефініцій.
6. Залучайте учнів до системи доступних наукових досліджень.
7. Боріться проти фетишизації в науці.
8. Розкривайте генезис наукових знань.
9. Вказуйте на перспективи і необхідність розвитку певних галузей науки.
10. Використовуючи систему наукових знань, дбайте про формування наукового світогляду вихованців.

Таким чином, принципи навчання – це вихідні теоретико-методологічні положення, які відображають перебіг об'єктивних законів і закономірностей навчально-виховного, просвітницького процесу і визначають його спрямованість на розвиток особистості. У принципах розкриваються теоретичні підходи до побудови навчально-виховного та просвітницького процесу та управління ним. Вони визначають позиції і установки, з якими педагоги підходять до його організації і до пошуку можливостей його оптимізації.

Література

1. Бадмаев Б. Ц. Методика преподавания психологии / Б. Ц. Бадмаев. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 304 с.
2. Бех І. Д. Принципи сучасної освіти / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 4 (49). – С. 5–27.
3. Битянова М. Р. Система развивающей работы школьного психолога: курс лекций / М. Р. Битянова // Школьный психолог. – 2004. – № 34. – С. 48 - 68.
4. Вачков И. В. Введение в профессию психолог / И. В. Вачков, И. Б. Гриншпун, Н. С. Пряжников ; под ред. И. Б. Гриншпуна. – М. : Изд-во МПСИ, 2007. – 464 с.

5. Вачков И. В. Методика преподавания психологии : учебное пособие / И. В. Вачков. – М. : Ось-89, 2008. – 208 с.
6. Герасимова В. С. Методика преподавания психологии : курс лекций / В. С. Герасимова. – М. : Ось-89, 2007. – 144 с.
7. Давидюк Н. М. Методика викладання психології / Н. М. Давидюк. – Чернівці : Технодрук, 2006. – 236 с.
8. Двіжона О. В. Методика викладання психології / О. В. Двіжона, І. С. Руснак. – Чернівці : Рута, 2006. – 232 с.
9. Дубровина И. В. Рабочая книга школьного психолога / И. В. Дубровина, М. К. Акимова, Е. М. Борисова и др. ; под ред. И. В. Дубровиной. – М. : Просвещение, 1991. – 303 с.
10. Дубровина И. В. Учебный предмет "Психология" и воспитание психологической культуры школьников / И. В. Дубровина // Психология и школа. – 2008. – № 2. – С. 6–17.
11. Дуткевич Т. В. Практична психологія. Вступ до спеціальності : навчальний посібник / Т. В. Дуткевич, О. В. Савицька. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
12. Інтегровані уроки із психологом у початковій школі / уклад. Л. В. Турищева, –Х. : Вид. група "Основа", 2011. – 127 с.
13. Канищева Л. О. Психологія на уроках біології / Л. О. Канищева, Л. В. Турищева. –Х. : Вид група "Основа"; ПП "Триада+", 2007. – 128 с.
14. Карандашев В. Н. Методика преподавания психологии / В. Н. Карандашев. – СПб. : Лидер, 2007. – 250 с.
15. Карандашев В. Н. Психология: введение в профессию : учебное пособие / В. Н. Карандашев. – 5-е изд. стереотип. – М. : Академия, 2009. – 512 с.
16. Класні години з психологом / уклад О. В. Скворчевська, О. С. Нурєєва. –Х. : Вид. група "Основа", 2008. – 240 с.
17. Лызь Н. А. Методика преподавания психологии / Н. А. Лызь. – Ростов н/Д : Феникс, 2009. – 414 с.
18. Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии / В. Я. Ляудис. – СПб : Лидер, 2007. – 192 с.
19. Никольская И. М. Уроки психологи в начальной школе / И. М. Никольская, Г. Л. Бардиер. – СПб. : Речь, 2004. – 190 с.
20. Овчарова Р. В. Практическая психология образования / Р. В. Овчарова. Изд. 4-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. – 315 с.
21. Панок В. Г. Основы практичної психології : Підручник / В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін. – К. : Либідь, 2006. – 536 с.
22. Попова М. В. Психология как учебный предмет в школе / М. В. Попова. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 288 с.
23. Практическая психология образования / под ред. И. В. Дубровиной. – СПб. : Питер, 2006. – 592 с.
24. Приходько Ю. О. Практична психологія. Введення у професію : навчальний посібник / Ю. О. Приходько. – К. : Каравела, 2010. – 232 с.
25. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 т. / Г. К. Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т. 1. – 816 с. – Т. 2. – 816 с.

26. Семикин В. В. Психологическая культура в образовании человека [Электронный ресурс] / В. В. Семикин. – СПб. : Издательство РГПУ им. А.И.Герцена, 2002. – 174 с. – Режим доступа : http://pokrov-forum.ru/science/prav_psycholog/simikin/index.php
27. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
28. Стоюхина Н. Ю. Методика преподавания психологии. История, теория, практика / Н. Ю. Стоюхина. – М. : Флинта, МПСИ, 2009 – 184 с.
29. Тарасова Т. Б. Психологічна культура школярів та шляхи її формування [Електронний ресурс] / Т. Б. Тарасова // Освіта Сумщини – 2010. – № 4. – Режим доступу : <http://soippo.edu.ua/osvita-sumsthyny-no4-2010-st-1>
30. Тарасова Т. Б. Психологічна освіта як комплексна науково-теоретична та практична проблема / Т. Б. Тарасова // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. Вип. 40 / за заг. ред. М. Б Євтуха ; уклад. О. В. Михайличенко. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – С. 11–15.
31. Тарасова Т.Б. Психологічна просвіта : навчальний посібник / Т.Б.Тарасова. – Суми : Університетська книга, 2013. – 462 с.
32. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів / уклад. А. Г. Дербеньова, А. В. Кунцевська. – Х. : Вид група "Основа", 2010. – 191 с.
33. Турищева Л. В. Психологічні тренінги для школярів / Л. В. Турищева – Х. : Вид. група "Основа", 2009. – 124 с.
34. Турищева Л. В. Настільна книга шкільного психолога : навчально-методичний посібник для вчителя / Л.В. Турищева. – Х. : Вид. група "Основа", 2009. – 256 с.
35. Турищева Л. В. Тиждень психології в школі / Л. В. Турищева. – Х. : Вид група "Основа", 2011. – 208 с.
36. Улунова Г.Є. Психологічна культура майбутнього фахівця: сутність, реалії, перспективи [Текст] / Г.Є. Улунова // Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал, вип.1 / Заг. ред. О.В. Михайличенко. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2011. – С. 59-63
37. Улунова Г.Є. Психологічна культура як інваріант загальної культури особистості та професійної культури [Текст] / Г.Є. Улунова // Матеріали VIII науково-практичної конференції «Інноваційні технології в освіті», 15-17 вересня, г. Ялта. – Сборник статей. – Ялта : РВВПРОКГУ, 2011. – Часть 2. – С.199-202.
38. Фокин В. А. Психолог: Введение в профессию : учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / В. А Фокин, Т. М. Буякас, О. Н. Родина и др. ; под ред. Е.А. Климова. – М. : Издательский центр "Академия", 2007. – 208 с.
39. Хухлаева О. В. Тропинка к своему Я. Уроки психологии в школе / О. В. Хухлаева. – М. : Генезис, 2001. – 280 с.
40. Шмелева И. А. Введение в профессию. Психология : учебное пособие / И. А. Шмелева. – М. : ЭКСМО, 2010. – 272 с.